

Ганна Кільова

УКАЗИ ІМПЕРАТОРА ТА ЦИРКУЛЯРИ МІНІСТРА НАРОДНОЇ ОСВІТИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОГО УЧБОВОГО ОКРУГУ В ПЕРІОД 1833-1834 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «ЖУРНАЛА МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ»)

Дослідження різноманітних питань історії України XIX ст. неможливе без використання джерел минулої епохи: документів, спогадів, мемуарів, листів тощо. Для вивчення історії Київського учбового округу найбільш актуальними у цьому плані є нормативно-правові документи, що визначали його устрій і функціонування. До них належать укази імператора, розпорядження міністра народної освіти, циркуляри попечителя Київського учбового округу. У пропонованій статті головна увага зосереджена на перших двох, як таких, що формували засадничі принципи існування округу, визначали головні критерії його розвитку. З метою детального розгляду зазначених документів аналізуються два перші роки історії Київського учбового округу – 1833 і 1834.

Формування освітньої політики Російської імперії здійснювалося на найвищому, відомчому і місцевому рівнях державного управління. До першого входили імператор, його канцелярія, Державна Рада, Сенат, Комітет Міністрів. На другому рівні головна роль належала Міністерству народної освіти, котре взаємодіяло з іншими відомствами, що формували загальнодержавну освітню політику та брали участь у її реалізації. Розділення управління освітою між декількома державними органами призводило до конкуренції і викликало прагнення міністерства зосередити освітні справи у своїх руках [1, 475-476]. До відомчого рівня входили структурні підрозділи Міністерства народної освіти: міністр, товариш міністра, Рада міністра, канцелярія, департамент народної освіти, Вчений Комітет, редакція «Журнала министерства народного просвещения», чиновники з особливих доручень та інші.

На місцевому рівні державна освітня політика впроваджувалася за допомогою попечителя учбового округу. У своїй діяльності він спирався на товариша попечителя, раду при попечителі, канцелярію, ректорів і директорів середньої і вищої шкіл округу, дирекцію та інспекцію народних училищ, попечительські й педагогічні ради, господарські комітети шкіл,

комітети земств з освіти [2, 142-143].

Головними документами, котрі регулювали діяльність попечителя учбового округу, були імператорські укази або «высочайшие повеления» та циркулярні розпорядження Міністерства народної освіти. За період 1833-1834 років з'явилося декілька указів імператора та циркулярів управляючого міністерством, що стосувалися різноманітних аспектів управління учбовими округами загалом і Київським учбовим округом зокрема. Друкувалися зазначені документи у відомчому органі Міністерства народної освіти «Журнале министерства народного просвещения» (далі – «Журнал»), що дозволяє проаналізувати їх у хронологічній послідовності. Упродовж 1833 р. Міністерство народної освіти видало чотири розпорядження щодо управління учбовими округами (з них два стосувалися безпосередньо Київського учбового округу). За той же період з'явилися два «высочайшие повеления», що пов'язані з Київським учбовим округом, які імператор затверджував на підставі подань керуючого Міністерством народної освіти до Комітету Міністрів.

Спочатку розпорядженням керуючого міністерством від 3 і 6 травня 1833 р. попечителям надавалося право дозволяти університетам і навчальним закладам підлеглих округів «производить сверхштатные издержки, не превышающие 500 рублей, из хозяйственных сумм сих заведений» [3, 211], але не інакше, як у випадках особливих потреб з «надлежащею осторожностью и бережливостью» [3, 211]. Циркуляр мав на меті уникнення зайвого і досить часто безкорисного листування між попечителями і міністерством у вирішенні дріб'язкових питань місцевого значення.

Невдовзі 23 травня 1833 р. з'явився циркуляр про введення у повітових училищах Чернігівської губернії викладання предметів згідно статуту 1828 р. Цим циркуляром керуючий Міністерством народної освіти підтримав подання попечителя Київського учбового округу і надав останньому дозвіл «сделать распоряжение о введении в Уездные Училища Чернигов-

ской губернии преподавания предметов по Уставу Учебных заведений 8 декабря 1828 года, с прекращением преподавания излишних против одного предметов, положенных в Уставе 1804 года» [3, LIX-LX].

Уже 27 травня 1833 року керуючий міністерством видав циркулярне розпорядження для попечителів та їхніх помічників під назвою «Статьи, на которые... Гг. Попечители и Помощники Попечителей должны обращать особенное внимание при обозрении Учебных Округов» [3, LX-LXVI]. До розпорядження увійшли три блоки питань: «по части нравственной», «по части учебной» і «по части хозяйственной и полицейской». У першому блоці належало звертати увагу: «1) На нравственное направление преподаваний, наблюдая строго, чтобы в уроках Профессоров и Учителей не укрывалось ничего, колеблющего или ослабляющего учение Православной веры...; 2) Чтобы между лицами, принадлежащими каждому учебному заведению, при надлежащем повиновении начальству водворялись мир и согласие...; 3) ... чтобы в поведении и поступках начальствующих и преподавателей в учебных заведениях не было чего-либо соблазнительного...; 4) Чтобы наблюдались все нужные меры осторожности к предохранению воспитанников от пороков дурных связей, неприличного обращения и знакомства...» [3, LXI-LXII].

Щодо навчального процесу, то циркуляр зобов'язував особливо пильно оглядати облаштування порядку навчання, системність, послідовність і зміст навчальних предметів, здібності викладачів, рівень викладання російської мови і словесності, рівень патріотичного виховання, поклоніння престолу. Лише останнім пунктом стояла вимога перевіряти стан матеріально-технічного забезпечення. «В достаточном ли количестве при учебных заведениях состоят учебные пособия, как-то: книги, глобусы, ландкарты, атласы, библиотеки, собрание физических и других орудий и проч.» [3, LXII].

До третього розділу входили питання «по части хозяйственной и полицейской». Поділялися вони на п'ять груп. Перша група стосувалася огляду навчальних приміщень. Попечителів зобов'язували перевіряти надійність будівель, де розміщені навчальні заклади; необхідність проведення у них ремонту; достатність виділеного фінансування; задовільність ремонтів попередніх років; погодження із затвердженими кресленнями і кошторисами; зручність розташування будівель з огляду на їхнє призначення.

Другу групу складали питання, пов'язані з бухгалтерією закладів освіти: законність витрат,

наявність залишків фінансових сум, збереження порядку у веденні справ, шнурових книг і звітів. Попечителі мали також перевіряти стан капіталів шкіл, училищ і гімназій: «Ежели Учебные заведения имеют собственность в капиталах или в недвижимом имении, то приносят ли имущества сии соразмерный доход, и обеспечены ли они от упадка, расстройства и потери?» [3, LXIII].

Третя група питань стосувалася господарської частини: «добротны ли запасы, приобретаемые Учебными заведениями из частных рук? За выгодную ли для казны цену они приобретаются, и соблюдается ли благоразумная бережливость в расходовании их?» [3, LXIII]. Четверта група мала на меті з'ясувати санітарно-гігієнічний стан середовища: чистота приміщень, одягу, їжі учнів, провітрюваність класів, вживання заходів для охорони здоров'я, а остання, п'ята група питань з'ясовувала протипожежний стан учбових корпусів та рівень готовності до ліквідації можливої пожежі.

Окремо в циркулярі від 27 травня 1833 р. виділявся розділ про огляд приватних закладів. Причому особливо рекомендувалося перевіряти наступне:

«1) Получили ли содержатели пансионеров законное на то право?

2) Пользуются ли они и избранные ими наставники добрым именем, и не употребляют ли во зло доверенности родителей?

3) Учителя пансионеров имеют ли свидетельства, установленные Высочайшим Указом 1757 года?

4) Не упускается ли из виду преподавание наук на русском языке?

5) Не употребляются ли руководством в обучении юношества такие учебные книги, которые не утверждены учебным начальством?» [3, LXIV].

Останній пункт статей для попечителів та їхніх помічників щодо огляду підлеглих їм округів був пов'язаний із наглядом за університетом. Головна ідея полягала в обов'язкових іспитах для гімназистів при вступі до університету, не звертаючи уваги на атестат, як безумовне і достатнє свідчення їхніх здібностей. Управляючий міністерством вимагав суворішого іспиту як для гімназистів, так і для випускників університету. У циркулярі зазначалося: «Не число студентов, а уравнительное между ими приуготовление к высшему образованию и стройное развитие умственных сил, обещают полезных граждан и хороших учителей» [3, LXV]. Особливо попечителю наказувалося слідкувати за дисципліною серед «казенних» і «своєкоштных» студентів та не допускати будь-яких її порушень. Якщо ж порушення все-таки

траплялися, то керівництво мало «принимать неослабно к водворению сей меры законом предписанные» [3, LXVI].

За розпорядженнями міністра відбувалися звільнення та призначення чиновників у округах. По Київському учбовому округу відповідним циркуляром міністра восени 1833 р. були звільнені почесні доглядачі Зіньківського і Козелецького повітових училищ і призначені на службу професор фізики до Ліцею кн. Безбородька, директор училищ Волинської губернії, два чиновники з особливих доручень при попечителі Київського учбового округу, а також почесні доглядачі Махнівського, Стародубського, Погарського і Зіньківського повітових училищ [4, CLIX].

Окрім зазначених міністерських розпоряджень у 1833 р. з'явилися два імператорські укази безпосередньо пов'язані з Київським учбовим округом. У першому з них від 6 червня 1833 р. імператор затвердив положення Комітету Міністрів згідно подання управляючого міністерством народної освіти про призначення пенсій училищним чиновником Волинської та Подільської дирекції і Волинського ліцея за статутом навчальних закладів 1828 р. За цим положенням префекту Волинського ліцею Княгиницькому призначалося після звільнення за більш ніж 20-річну службу пенсія у розмірі 300 р. сріблом на рік та дозволялося «назначать впредь чиновникам гимназий и уездных училищ Волынской губернии пенсий на основании того же устава [1828 р. – авт.], с распространением сего и на Волынский лицей до издания особого устава для сего заведения» [3, XX-XXI].

Іншим указом від 5 вересня 1833 р. імператор призначив двох чиновників з особливих доручень при попечителі Київського учбового округу для посилення канцелярії останнього. Відповідна пропозиція надійшла від управляючого міністерством народної освіти до Комітету Міністрів, положення якого і затвердив імператор. Пізніше 8 жовтня міністром на нововведені посади чиновників були призначені вчитель Київської гімназії Петров і повірений колишньої фондушевої комісії колезький секретар Козачинський [4, CLIX]. Згідно указу кожному з них призначалася платня по 2500 руб. із сум загального едукативного фондушу. Одночасно указ визначав: «до утверждения и приведения в действие Устава и Штата Лицея в Киеве... на содержание Попечительской Канцелярии... производит по 4500 руб. в год из общего училищного капитала» [4, LXXXI-LXXXII].

У 1834 р. кількість імператорських указів щодо різноманітних аспектів функціонування учбових округів і зокрема Київського значно переважала відповідні міністерські розпорядження.

Останніх, опублікованих в «Журнале», було лише два: від 15 лютого і 28 червня 1834 року. Перший був пов'язаний із поступовим запровадженням у Київському учбовому окрузі правил, єдиних для навчальних закладів нижчої і середньої ланки інших округів та реорганізацією училищ Харківського і Київського учбових округів за статутом 1828 р. У зв'язку з такими нововведеннями управляючий міністерством запропонував попечителям «произвести сие не вдруг», а поступово враховуючи такі правила: 1) із учителів і училищних чиновників залишити лише найобдарованіших, всіх інших із слабкими знаннями і сумнівної поведінки звільнити з посад попередньо повідомити їх про звільнення; 2) після введення нових штатів не доручати одному вчителю викладання у двох класах та не клопотатися про призначення йому платні по обох, що практикувалося до того часу з огляду на невисокі заробітки вчителів; 3) при неможливості швидкого заміщення вакантних посад директора, інспектора і доглядача, доручати виконання цих обов'язків згідно статуту, «с производством за сие содержания по вакантному месту на основании высочайше утвержденного 3 мая 1832 года Положения Комитета Министров: о чем и входит каждый раз с представлением Министерству» [5, XCVIII-XCIX]; 4) у тих гімназіях, де з вільновідвідуючих учнів збиралася плата, не припиняти її збір, а продовжувати на попередній підставі; 5) до запровадження окремих приходських училищ, не розформовувати їхніх заміників на той час – початкові класи, необхідні для приготування до здобуття освіти в повітових училищах [5, XCIX].

Окремо управляючий запропонував попечителю Київського учбового округу, щоб суми, що відпускалися «Приказами Общественного Призрения и Городскими Думами, употреблять со времени введения новых Штатов, преимущественно на поддержание Училищных зданий и на другие нужные собственно для училищ предметы» [5, С].

Процедура введення єдиного статуту навчальних закладів у Київському учбовому окрузі завершилася указом імператора Сенату від 5 липня 1834 р. про поширення «Устава учебных заведений 1828 года» на Білоруський і Київський учбові округи. Оскільки «учебные заведения губернии, составлявших прежде Виленский учебный округ, а ныне принадлежащих к Белорусскому и Киевскому, не имели для руководства своего твердых и постоянных правил, а в последствии получили устройство, основанное на началах Устава 8 декабря 1828 года» [6, XXXVII-XXXVIII] наказувалося ввести відповідний статут у гімназії та училища губерній: Волинської, Подільської, Київської, Віленської, Гродненської,

Мінської та Білостоцької області.

Інше міністерське розпорядження у **1834** році для керівництва учбових округів і управлінь було пов'язане з упорядкуванням системи звітності. З цією метою у Міністерстві народної освіти підготували циркуляр від **28** червня **1834** р. «О сроке предоставления годовых отчетов». Згідно імператорського повеління у державі змінювалися терміни подання річних звітів: «Годовые отчеты по Министерству, вместо марта месяца, были представляемы в Комитет [Министров – авт.] не позже мая» [7, XII-XIII]. Міністр народної освіти у відповідності з указом продовжив термін, призначений для подання звітів у міністерство із учбових округів і управлінь. За міністерським розпорядженням попечителі мали складати річні звіти про діяльність округу та стан навчальних закладів з **1** січня. Для уніфікації річних звітів циркуляр зобов'язував попечителів «держаться во всей точности тех форм, какие разсланы при циркулярном предложении от **19** июня прошлого года для Университетов и Лицеев, для Учебных округов вообще и для каждой дирекции в частности, и от **16** сентября для Ученых Обществ» [7, XIII]. До міністерства річні звіти мали надходити «вместо **1** декабря, к **15** числу февраля» [7, XIV]. Виняток встановлювався лише для Сибірської і Закавказької дирекції, для яких цей термін продовжувався до **15** березня.

Імператорські укази, підписані в **1834** році і опубліковані в «Журнале», мали безпосереднє відношення до функціонування Київського учбового округу загалом і окремих навчальних закладів округу зокрема. Укази імператора з'являлися після подання управляючим Міністерством народної освіти до Комітету Міністрів відповідних справ. Останній на їхній підставі виробляв положення, згідно якому з'являлося «высочайшее повеление». Таким указом від **13** лютого **1834** року імператор дозволив після реорганізації Київської гімназії за статутом **8** грудня **1828** р. «иметь при оной Законоучителя Римскокатолического Исповедания с производством ему жалованья наравне с Законоучителями Грекороссийского Исповедания, по тысяче рублей ассигнациями в год из Государственного казначейства» [5, XX].

Вже за декілька днів **20** лютого **1834** р. після розгляду Комітетом Міністрів імператор затвердив положення «О распространении в 3-х Дирекциях Киевского округа на воспитанников Гимназий и Благородных пансионеров прав, дарованных Положением **14** ноября **1833** г. Воспитанникам таковых же заведений в западных Дирекциях Белорусского Округа» [5, XX-XXI]. Згідно цього указу, права, які отримували вихованці гімназій та існуючих при них пансіонів у

Віленській, Гродненській, Мінській губерніях та Білостоцькій області, поширювалися на вихованців відповідних закладів у Київській, Волинській і Подільській губерніях, що входили до Київського учбового округу.

Затвердженню імператором підлягали і справи, що могли вирішуватися на рівні Міністерства народної освіти. Так, наприклад, справа про зміну місця розташування навчального закладу. За поданням попечителя Київського учбового округу міністр народної освіти вніс на розгляд Комітету Міністрів для отримання імператорського дозволу записку, в якій пропонувалося: «Луцкую Гимназию, по тесноте помещения оной, перевести временно в Клевань, до открытия возможности устроить ее в одном из близлежащих к Луцку уездных городов Волынской Губернии, а Клеванское Уездное Училище поместить в Луцке» [8, CXXXV-CXXXVI]. Згідно з положенням Комітету Міністрів імператор **1** травня **1834** р. дозволив необхідні переміщення. Іншим указом від **19** травня того ж року він затвердив подані міністром народної освіти «рисунки для шитья на мундирах Чиновников Киевского и Одесского Учебного Округов» [8, CXXXVII].

П'ятим червня **1834** року датовані ще два «высочайшие повеления» імператора, пов'язані з Київським учбовим округом. Перший указ стосувався відкритого в Києві на Подолі повітового училища. Воно не мало власної будівлі, яку потрібно було або будувати, або купувати. Оскільки будівництво вимагало значних коштів і особливо часу, міністр народної освіти увійшов до Комітету Міністрів з поданням «об употреблении на покупаемый у Губернского Секретаря Доливы-Блотницкого дом для открытого в Киеве на Подоле Уездного Училища **35 000** и исчисленных на исправление оногo **2235** р. **30** к. ассигнациями» [7, IV]. Справу вирішував імператор, оскільки гроші на купівлю пропонувалося взяти «заимообразно из суммы **209 508** руб. сереб., назначенной на возведение зданий Оршинского Лицея и обращенной Высочайшим Указом **28** февраля сего [**1834** – авт.] года на постройку зданий и другие потребности Университета Св. Владимира» [7, IV]. Подання міністра і рішення з цього питання Комітету Міністрів були **5** червня «удостоены высочайшего утверждения». Витрати мали покриватися за рахунок Державного Казначейства, а в подальшому вносилися у кошторис витрат Міністерства народної освіти на той рік, у який «по дальнейшим соображениям предусмотрена будет действительная в оной надобность для настоящей цели ее предназначенная» [7, V].

Інший імператорський указ від **5** червня **1834** року «Об определении особых Архитекто-

ров при Учебных Округах» був ініційований попечителем Казанського учбового округу. Він подав на розгляд міністра доповідну записку про необхідність архітектора для підлеглого йому округу. Міністр погодився з думкою попечителя і, беручи до уваги, що подібна потреба в особливих архітекторах може з'явитися і в інших учбових округах, звернувся до Комітету Міністрів з поданням, де пропонувалося: «Высочайше утвержденное в 19 день декабря 1833 года Положение Комитета Министров об определении особого Архитектора при Московском Учебном Округе, распространить на Казанский Округ и на другие, по мере представляемой в том местным Начальством надобности [7, V]. У майбутньому посаду архітектора ввели в штат і Київського учбового округу.

Аналіз вищенаведених документів дозволяє зробити деякі узагальнення щодо початкового етапу в історії Київського учбового округу. В системі освіти існувала складна і довга процедура прийняття рішень. Громіздка бюрократична тяганина унеможливила швидке реагування Міністерства народної освіти на потреби викладачів, учнів і загалом системи освіти. Надмірна централізованість не дозволяла також попечителю проявити ініціативу і змушувала більше часу витратити на «проштотування» різноманітних рішень, а не слідкувати за навчальним процесом у підлеглому окрузі. З іншого боку, міністерство вимагало від попечителя повного і постійного контролю за навчанням і навіть повсякденним життям вихованців гімназій, училищ, пансіонів. Особливо непокоїли чиновників «крамольні» думки викладачів та їх помічників, про що красномовно свідчать циркуляри та розпорядження. Безпосередньо у Київському учбовому окрузі упродовж розглянутого дворіччя відбувалася поступове введення

правил, єдиних для інших округів імперії, проходив процес нівелювання відмінностей між навчальними закладами Київського округу порівняно з іншими російськими округами. Ці документи важливі для істориків, оскільки вони характеризують політику, яку проводила Російська імперія на українських землях після придушення польського повстання 1830-1831 рр., коли більшість польськомовних навчальних закладів закрили. Їхнє відкриття супроводжувалося введенням жорсткіших правил контролю та нагляду. Лібералізм періоду візитаторства Ф. Чацького та домінуючого становища у регіоні польської культури змінився на виховну систему, девізом якої була відома формула С.С. Уварова «самодержавність, православ'я, народ». Загалом Київський учбовий округ поступово входив до єдиної державної системи освіти і зазначені укази та циркуляри мали всіляко сприяти такому процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения (1802-1902). – СПб., 1902.
2. Шевелев А.Н. Школа. Государство. Общество. Очерки социально-политической истории общего школьного образования в России второй половины XIX века. – СПб., 2001.
3. Журнал министерства народного просвещения. – 1834. – № 1, январь.
4. Там само. – № 2, февраль.
5. Там само. – № 4, апрель.
6. Там само. – № 8, август.
7. Там само. – № 7, июль.
8. Там само. – № 6, июнь.